

'וחותם בגאולה'

וחותם בגאולה [1] דרשת שבת הגדול תשפ"ד

א. לפיכך אנחנו חייבים להודות

לפיכך אנחנו חייבים להודות, להלל, לשבח, לפאר, לרומם, להדר, לברך, לעלה ולקלס למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו:

הוציאנו מעבדות לחרות מיגון לשמחה, ומאבל ליום טוב, ומאפלה לאור גדול, ומשעבוד לגאולה. ונאמר לפניו שירה חדשה: הללויה.

אנחנו מקדימים לאמירת החלק הראשון של ההלל בסוף ה'מגיד' את פסקת 'לפיכך', המנמקת את חובת אמירת ההלל במסגרת הסדר. הצורך בנימוק נובע מכך שמכוח דיני אמירת הלל לא מתחייב לומר הלל בלילה, שהרי המשנה במגילה ב, ה כוללת את אמירת הלל במסגרת מצוות שנוהגות ביום. מדובר אפוא בהלל מיוחד, כפי שתיאר אותו רב האי גאון בהסברו מדוע אין לברך על אמירת ההלל במסגרת ההגדה:

אין אנו קוראין אותו בתורת קורין אלא בתורת אומר שירה שכך שנינו ר"ג אומר וכו' ובסיפא לפיכך אנו חייבין להודות להלל[1]

ניסוח קרוב בפי הר"י מיגאש:

בלילי פסחים קריאת ההלל לאו מצוה היא שהרי לא היו עושים קרבנותיהם בלילה אלא כעין שמחת בעלים היא ונתנית שבח והודאה לפני המקום ואין מקום לברכה[2]

הגר"ח קבע שחובת אמירת ההלל במסגרת ההגדה מתחייב מכוח מצות סיפור יציאת מצרים, שכוללת חובת אמירת הלל, כפי שמפורש בספר המצוות לרמב"ם מצות עשה קנז: [3]

והמצוה הקנ"ז היא שזונו לספר ביציאת מצרים בליל חמשה עשר בניסן בתחלת הלילה כפי צחות לשון המספר. וכל מה שיוסיף במאמר ויאריך הדברים בהגדלת מה שעשה לנו השם ומה שעשו עמנו המצרים מעול וחמס ואיך לקח השם נקמתנו מהם ובהודות לו ית' על מה שגמלנו מחסדיו יהיה יותר טוב. כמו שאמרו (הגש"פ) כל המאריך לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח.

מכאן הצורך בהקדמת פסקה מנמקת לפני אמירת ההלל בסיום ה'מגיד'. הבנת פסקה הפותחת

במילה 'לפיכך' מתאפשרת רק במתן מבט לפסקה שמופיעה לפניה, והיא:

בְּכֹל דּוֹר וְדוֹר חֵיב אָדָם לְרֹאוֹת אֶת עַצְמוֹ כְּאִלוֹ הוּא יֵצֵא מִמִּצְרַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר: וְהִגַּדְתָּ לְבְנֶךָ בְּיוֹם הַהוּא לֵאמֹר, בְּעֵבוֹר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם.

לא את אבותינו בלבד גאל הקדוש ברוך הוא, אלא אף אותנו גאל עמָהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר: וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא מִמִּצְרַיִם, לְמַעַן הִבִּיא אֶתְנוּ, לְתֵת לָנוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם.

פסקה זו קובעת שבמהלך ליל הסדר אנחנו לא מספרים סיפור מהעבר על אירועים שאירעו לאבותינו לפני אלפי שנים. אמירת ההגדה מזמינה אותנו לחוות דרכה את הסיפור של השעבוד והגאולה של עמנו. לכן, בסיום ה'מגיד', עם הגיענו לרגע היציאה ממצרים, אנחנו במעמד קיומי בו אנחנו רואים את עצמנו כמי שנגאלו אף הם. מכוח תודעה קיומית זו אנחנו פוזחים פינו בשירה ואומרים הלל.^[4]

ברם, נעיר שבכתבי היד של משנה פסחים פרק י', בה מובאת נוסח החלק המסיים של ה'מגיד', לא מופיעה פסקת 'בכל דור ודור'.^[5] תחת זאת, הפסקה המטרימה את פסקת 'לפיכך' היא משנת רבן גמליאל, שהמשפט המסיים של דבריו והצמודה ל'לפיכך' היא הסבר המצה ^[6] 'מִצָּה, עַל שֵׁם שְׁנִיגְאָלוֹ. מִמִּילָא, שֶׁמֵתוֹךְ הַמִּשְׁנָה מֵתְבָאָר נִימוֹק שׁוֹנָה הַמַּחִיב אֶת אֲמִירַת הַהֲלֵל בְּסִיּוּם ה'מגיד' ^[7] הגאולה מחייבת אמירת שירה.

מרכזיות הגאולה בולטת במשנה בכל חטיבת הסיום של ה'מגיד':

וְחוֹתֵם בְּגֵאוּלָּה.

[ז] ר' טרפון או': "אֲשֶׁר גָּאָלָנוּ וְגָאֵל אֶת אֲבוֹתֵינוּ"^[8]

ר' עקיבה או': "כֵּן ^[9] וְנוֹדָה לָךְ עַל גְּאוּלְתֵינוּ. בְּרוּךְ אַתָּה יי, גָּאֵל יִשְׂרָאֵל

נסכם שחתימת ה'מגיד' מסתיימת בגאולה ושיאה ב'לפיכך' ^[10] גאולה מחייבת אמירת הלל.

הפער בין נוסח המשנה ובין נוסח ההגדה אינו גדול. אף בנוסח המשנה יש דגש על כך שגאולת מצרים אינה אירוע מהעבר אלא תודעה קיומית המפעמת בנו:

לְפִיכָךְ אָנוּ חַיִּיבִים לְהוֹדוֹת, לְהֵלֵל, לְשַׁבַּח, לְפָאֵר, לְרוֹמֵם, לְגַדֵּל לְמִי שֶׁעָשָׂה לָנוּ וְלְאַבְוֹתֵינוּ אֶת כָּל הַנִּיּוּסִים הָאֵילוּ, וְהוֹצִיאָנוּ מֵעֲבָדוֹת לְחֵירוֹת, וְנֹאמַר לְפָנָיו הַלְלוּיָהּ^[11]

[ז] ר' טרפון או': "אֲשֶׁר גָּאָלָנוּ וְגָאֵל אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, וְהִיגַעְנוּ הַלֵּילָה הַזֶּה"

בנוסח ההגדה יש דגש על הגאולה:

לא את אבותינו בלבד גאל הקדוש ברוך הוא, אלא אף אותנו גאל עמָהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר: וְאוֹתָנוּ

הוציא משם, למען הביא אתנו, לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבתנו.

מסתבר שהמקורות קרובים זה לזה, וכל אחד מלמד על חברו. מאורעות יציאת מצרים אירעו בעבר; כל הדורות הם גאולים.

בעצם שימת הדגש על גאולה כשיא ההתרחשות של 'מגיד' יש מן החידוש, שכן בכל פרשיות יציאת מצרים השורש גא"ל מופיע פעם אחת בלבד בשמות ו, ו: [6]

לָכֵן אָמַר לְבְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֲנִי י"י וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סְבֻלַּת מִצְרַיִם וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעַבְדֹתֵם וְגֵאלְתִּי אֶתְכֶם בְּזֵרוּעַ נְטוּיָהּ וּבְשַׁפְטִים גְּדֹלִים:

ובכן, שאלה מתבקשת היא מה משמעות הדגש של חכמים בשיא של 'מגיד' על גאולה, כאשר מדובר במילה שכמעט ולא נזכרת ולא מודגשת בפרשיות יציאת מצרים?

ב. הלל בסוף המגיד וחותרם בגאולה [?] מבט להלל ולברכת אשר גאלנו

נחדד את הדברים מתוך מבט למשנה פסחים י: ו המביאה מחלוקת ב"ש וב"ה איזה חלק של ההלל נאמר בסיום ה'מגיד':

עד איכן הוא או?

בית שמי' אומרים: עד "אם הבנים שמחה", ובית הלל, עד "חלמיש למעינינו מים".

וחותרם בגאולה.

לאור התפיסה שאמירת ההלל נאמרת כאן כחלק ממצות סיפור יציאת מצרים, מתבקש לומר בסיום ה'מגיד' את מזמור קיד, 'בצאת ישראל ממצרים', כשיטת בית הלל. ברם, מה פשר שיטת בית שמאי, שאומרים רק את מזמור קיג?

ניתן מבט להמשך המשנה [?] 'וחותרם בגאולה'. נלך בעקבות הסבר הרשב"ם שהכוונה היא שחותמים את אמירת ה'מגיד' וההלל בברכת 'אשר גאלנו' המובאת מיד בסמוך. [7] לדבריו, הלכה זו מוסכמת על שני הבתים שיש לחתום את ה'מגיד' בגאולה. [8] במקבילה בתוספתא פסחים י, ט, עדי הנוסח נחלקו בעניין זה. נוסח כ"י ערפורט וכ"י וינה דומה לאמור במשנה, בעוד שכ"י לונדון מוסיף בסיום דברי בית שמאי 'ואינו חותרם':

עד היכן הוא אומ', בית שמאי או' עד אם הבנים שמחה [כ"ל [?] ואינו חותרם]. ובית הלל אומ' עד חלמיש למעינינו מים, וחותרם בגאולה.

לגרסת כ"י לונדון, המחלוקת בין הבתים היא כפולה; ב"ש וב"ה נחלקו האם 'בצאת ישראל ממצרים' נאמר בסיום ה'מגיד' ונחלקו האם יש לברך את ברכת הגאולה. ביסודו של דבר מדובר במחלוקת אחת. לדעת ב"ש ה'מגיד' לא מסתיים בשיא של גאולה, ולכן אין לחתמו בגאולה ואין לומר בסיומו את 'בצאת ישראל ממצרים'. לעומתם, ב"ה רואים את סיום ה'מגיד' כגאולה ולכן אומרים בסיומו את 'בצאת ישראל ממצרים' וחותמים בגאולה. ברם כאמור, נוסח זה יחידאי לכ"י לונדון ומסתבר שמדובר בתוספת, אך נראה יותר להעדיף את נוסח שאר העדים, לפיהם אין לנו מסורת הלכתית שלשיטת ב"ש לא חותמים בגאולה. [9] כלומר, לכו"ע יש לחתום בגאולה ועדיין הבתים נחלקו האם לומר בסיום ה'מגיד' את 'בצאת ישראל ממצרים'.

התוספתא ממשיכה בהבאת דיון בין ב"ש ובין ב"ה:

אמרו בית שמי לבית הלל וכי כבר יצאו שמזכירין יציאת מצרים,

אמרו להם בית הלל אפילו הוא ממתין עד קרות הגבר הרי אילו לא יצאו עד שש שעות ביום, היאך אומר את הגאולה ועדין לא נגאלו.

ב"ש טוענים כנגד ב"ה שלא נכון להזכיר את 'בצאת ישראל ממצרים' בסוף ה'מגיד' [8] שהרי עדיין לא יצאו בשעה זאת ממצרים. ב"ה עונים כנגדם שאם כן גם לא נכון להזכיר את 'בצאת ישראל ממצרים' אף בחלק השני של ההלל לאחר הסעודה, שכן יצאו ממצרים בשש שעות ביום ט"ו. ממילא שאמירת 'בצאת ישראל' בלילה היא בכל מקרה לפני זמן היציאה. לכן כשם שניתן לדעת ב"ש לאמרו אחרי הסעודה, כך אף ניתן לומר אותו כבר בסיום ה'מגיד'.

התוספתא לא מפרטת מה ענו ב"ש לב"ה. קרבן העדה ורבים אחרים הציעו שב"ש חולקים על ב"ה באשר למועד יציאת מצרים, ולשיטתם מועד יציאת מצרים הוא בחצות הלילה. לפיכך נכון לשיטתם לומר את 'בצאת ישראל ממצרים' לאחר הסעודה [בהנחה שזה לאחר חצות], ואין להקיש מכך שניתן לאמרו כבר בסיום ה'מגיד'. [10] באופן דומה מובא בשם סבי מו"ר הגרי"ד זצ"ל שמחלוקת הבתים היכן למקם את מזמור קיד 'בצאת ישראל ממצרים' היא מחלוקת באשר למעמד ההלל הנאמר לאחר הסעודה:

לדעת ב"ש הפסקה השניה 'בצאת ישראל ממצרים' נאמרת לאחר אכילת האפיקומן [9] נראה שלדעת בית שמאי חציו השני של ההלל, כמו זה הראשון, הוא ביטוי של סיפור יציאת מצרים [11]

אף שהדברים מסתברים, הם רק מעמיקים את השאלה אודות שיטת ב"ש באשר לחלק הראשון של ההלל. מה פשר אמירת הלל בסיום ה'מגיד' אם עדיין לא יצאו ממצרים? מה בין מזמור קיד ובין סיום ה'מגיד'? מה פשר חתימת ה'מגיד' בגאולה אם עדיין לא נגאלו?

השאלות האלו הן אף לשיטת ב"ה. לדבריהם, גם בקרות הגבר עדיין לא יצאו ממצרים. ממילא יש לשאול מה בדיוק מציינים בליל ט"ו בשני חלקיו? נשים לב לסוף דבריהם [8] 'היאך אומר את

הגאולה ועדיין לא נגאלו. [12] והדברים פלא [?] מדוע חותמים את ה'מגיד' בגאולה אם עדיין לא נגאלו?

הדברים אמורים ביתר שאת ביחס למקבילה לדיון בירושלמי פסחים י:ה:

(ג) אָמְרוּ לָהֶן בֵּית שְׁמִי: וְכִי יֵצְאוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם שֶׁהוּא מִצְרַיִם יֵצִיאָת מִצְרַיִם?

אָמְרוּ לָהֶן בֵּית הַלֵּל: אֵילוּ מִמְתִּין עַד קְרוֹת הַגֶּבֶר אֲדִיין לֹא הִגִּיעוּ לַחֲצֵי גְאוּלָּה. הִיאָדָּ מִצְרַיִם גְּאוּלָּה וְאֲדִיין לֹא נִגְאָלוּ, וְהִלָּא לֹא יֵצְאוּ אֶלָּא בַחֲצֵי הַיּוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר: וַיְהִי בַעֲצָם הַיּוֹם הַזֶּה הוֹצִיא י"י אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגו'?

אֶלָּא מִפְּיֹן שֶׁהִתְחִיל בַּמִּצְוָה אוֹמְרִים לוֹ: מְרַק.

לדברי הירושלמי, ב"ה מודים לב"ש שמעיקר הדין נכון לומר בסיום ה'מגיד' את המזמור הראשון של הלל בלבד, ו'בצאת ישראל' נאמר בתורת 'מרק', דהיינו להשלים את אמירת ההלל בהוספת מזמור קיד. היוצא מכאן שהם מודים לב"ש שעיקר ההלל בסיום ה'מגיד' הוא מזמור קיג, ו'בצאת ישראל ממצרים' נאמר בתורת 'מירוק'. השאלה זהה לשני הבתים [?] מה פשר הדברים?

ג. עבדי ד' ולא עבדי פרעה

הפתרון מצוי בבירור המונח גאולה [?] על כרחינו שיש לגאולה שתי משמעויות. וכך ניתן לומר שבמובן אחד עדיין לא הגיעו לחצי הגאולה בליל ט"ו, ועדיין במובן אחר הם נגאלו באותו לילה.

גאולה במשמעות של השלמת המהלך והגעה ליעד הסופי הנכסף של שלוה, לא אירע בליל ט"ו, ולכן נכון לומר במובן זה של גאולה [?] 'ועדיין לא הגיעו לחצי הגאולה'. לא רק שהם עדיין לא יצאו ממצרים עד למחרת, אלא שאף לאחר שיצאו הם נתונים בסכנה שהמצרים ירדפו אחריהם וישבו לשעבדם, כפי שאכן אירע. במובן הזה, כלשון הירושלמי בפסחים י, ו, בליל ט"ו אירע רק תחילת גאולה:

ירושלמי פסחים י:ו:ב'

כְּתִיב: בַּפְּרוֹעַ פְּרָעוֹת בְּיִשְׂרָאֵל בְּהִתְנַדֵּב עִם בְּרַכּוֹ י"י. הִתְנַדְּבוּ רְאִשֵׁי עָם, כְּשֶׁהִקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה לָכֶם נִסִּים וְהוּא אוֹמְרִין שִׁירָה.

הַתִּיבוּן. הֲרֵי גְאוּלָּת מִצְרַיִם?

שְׁנֵינָא הִיא, שֶׁהִיא תְּחִילַת גְּאוּלָּתָן. [13]

הרמב"ן בהקדמתו לספר שמות, עומד על הזיקה בין שני חלקי הספר, ומרחיק לכת יותר, בקבעו

שלא נגאלו אפילו לאחר קריעת ים סוף:

וְנִתְיַחַד סֵפֶר וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּעֵנִין הַגְּלוּת הַרְאִשׁוֹן הַנִּגְזָר בְּפִירוּשׁ וּבְגֵאוּלָּה מִמִּנּוּחַ וְהִנֵּה הַגְּלוּת אֵינָנו נִשְׁלָם עַד יוֹם שׁוּבָם אֶל מְקוֹמָם וְאֶל מַעֲלַת אֲבוֹתָם יִשׁוּבוּ. וְכִשְׁיִצְאוּ מִמִּצְרַיִם, אָף עַל פִּי שִׁיבְאוּ מִבֵּית עֲבָדִים, עֵדִיין יִחְשְׁבוּ גּוֹלִים, כִּי הָיוּ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם, נְבוּכִים בְּמַדְבָּר. וְכִשְׁבְּאוּ אֶל הַר סִינַי וְעָשׂוּ הַמִּשְׁכָּן וְשָׁב הַקַּב"ה וְהִשְׁרָה שְׁכִינָתוֹ בִּינְיָהֶם, אִזְ שָׁבוּ אֶל מַעֲלֹת אֲבוֹתָם, שֶׁהָיָה סוּד א-לוֹה עֲלֵי אֱהֲלֵיהֶם, וְהֵם הֵם הַמִּרְכָּבָה, וְאִזְ נִחְשְׁבוּ גּוֹלִים. וְלִכֵּן נִשְׁלָם הַסֵּפֶר הַזֶּה בְּהַשְׁלִימוֹ עֵנִין הַמִּשְׁכָּן וּבִהְיוֹת כְּבוֹד י"י מֵלֵא אוֹתוֹ תַּמִּיד.

בליל הסדר אנחנו לא מציינים את הגאולה הסופית. אנחנו מתמקדים בליל ט"ו בו מתחיל תהליך גאולה, אבל האמת היא שישראל בתחילת הדרך, ודרך קשה וארוכה לפנייהם [2] 'עדיין לא הגיעו לחצי הגאולה'. לכן פרשיות יציאת מצרים לא מדגישות את השורש גא"ל. הוא מופיע פעם אחת במשמעות מיוחדת שתואמת גאולה בחצי הדרך, וגאולה זו התקיימה בלילה זה.

בליל מכת בכורות התקיים 'וגאלתי'. כבר בתוך לשונות הגאולה, לשון זו לא מציינת את הגאולה השלימה אלא היא שלישיית מתוך חמש. 'והוצאתי' 'והצלתי' התקיימו במצרים במכות; 'ולקחתי' מתקיים במעמד הר סיני, 'ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש'; 'והבאתי' יתקיים בכניסה לארץ בימי יהושע. ליל ט"ו הוא אמצע הדרך [2] וגאלתי.

מהי הגאולה של 'וגאלתי' שהתקיים בלילה זה? עמד על כך רבינו הגדול הנצי"ב [2] התשובה מצויה בכותרת של מזמור קי"ג [2] הללו עבדי ד':

בשלמא "הללו עבדי ה'" שאף הוא ענין גאולה, אף על גב שעדיין לא נגאלו ממצרים עד קריעת ים סוף, שהרי כסבורים שישובו לעבדותם, מכל מקום מיד פרעה כבר נגאלו, שהוא גזר "קומו צאו מתוך עמי" (שמות יב,יא), והיתה בזה הכוונה שלא יהיו לעולם בקרב עמו, וכדבר ה' למשה "כשלחו כלה גרש יגרש אתכם מזה" (שם יא,א). והיינו דאיתא בירושלמי פרק 'תמיד נשחט' (לא,א), שאמר לישראל [2] "הללו עבדי ה'" ולא עבדי פרעה.

הנצי"ב מבחין מספר פעמים במהלך פירושו 'העמק דבר' בין השחרור מעבודת פרעה ובין השחרור מעבדות העם המצרי. [14] לדבריו, בליל ט"ו יצאו מעבדות פרעה אך עדיין לא יצאו מעבדות מצרים. מכאן לשון ב"ה שהגיעו רק לחצי גאולה [2] הם עדיין לא נגאלו ממצרים; 'וחותם בגאולה' מציין שהלילה נגאלנו גאולה שלימה מעבדות פרעה ומעתה אנחנו עבדי ד'.

נצטט במלואו את ירושלמי פסחים ה: ה שהוא מזכיר:

אָמַר רַבִּי לְוִי: כְּשֵׁם שֶׁנִּיתְּן כָּח בְּקוֹלוֹ שְׁלֹמֹשָׁה, כִּדְ נִיתְּן כָּח בְּקוֹלוֹ שְׁלֹפְרָעָה, וּמָה הָיָה אוֹמֵר, קוֹמוּ צְאוּ מִתּוֹךְ עַמִּי, לְשַׁעֲבֵר הֵייתֶם עֲבָדֵי פְרָעָה, מִיָּפֶן וְהִילָךְ אַתֶּם עֲבָדֵי י"י.

בְּאוֹתָהּ שָׁעָה הָיוּ אוֹמְרִים: הֲלָלוּ יְהוָה הֲלָלוּ עֲבָדֵי י"י, וְלֹא עֲבָדֵי פְרָעָה.

לדברי הירושלמי, מזמור קי"ג מבטא את המהות של גאולת ליל ט"ו, והוא המזמור היחיד שנאמר בליל יציאת מצרים! [15]

אנחנו פותחים את ה'מגיד' ב'עבדים היינו לפרעה במצרים'. במהלך ה'מגיד' אנחנו מתארים מה זה להיות עבד פרעה [2] פרעה משעבד את עבדיו, מתעלל בהם ומנצל אותם. עתה, עם סיום ה'מגיד', אנחנו חותמים את המהלך במעבר מעבדות פרעה לעבדות ד', ששונה מהותית מעבדות פרעה [2] **הוציאנו מעבדות לחירות.**

הרעיון שיציאת מצרים מטרתה עבודת ד' הוא בריח התיכון מראשית הסיפור של שעבוד מצרים ועד סופו. כך בהתגלות בסנה: 'בְּהוֹצִיאֲךָ אֶת־הָעָם מִמִּצְרָיִם תַּעֲבֹדוּן אֶת־הָאֱלֹהִים עַל הַהָר הַזֶּה (שמות ג':"ב). כך בתיאור השליחות בשמות ד':כ"ג, 'וְאָמַר אֵלֶיךָ שְׁלַח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעוֹד וְעוֹד.

יציאת מצרים לא נועדה לשחרר את עם ישראל מעבדות; היא נועדה להפוך אותנו לעבדי ד', כמו שמפורש בויקרא כה: [16]

(מב) כִּי־עֲבָדִי הֵם אֲשֶׁר־הוֹצֵאתִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם לֹא יִמְכְּרוּ מִמְכַּרְתָּ עֶבֶד:

(נה) כִּי־לִי בְנֵי־יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים עֲבָדִי הֵם אֲשֶׁר־הוֹצֵאתִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם אֲנִי י"י אֱלֹהֵיכֶם

כאמור, אף בית הלל מודים שהמזמור העיקרי שראוי להיאמר בסיום ה'מגיד' הוא מזמור קיג [2] 'הללו עבדי ד', ומזמור קיד נאמר בתורת 'מרק'. זאת משום שהמעבר הזה עמד בסכנה שפרעה יחזור בו וישעבדס כל עוד היכולת בידו. לכן לדעתם נכון לציין כבר עתה גם את המשך היציאה, שהיא השלמת התהליך. ברם, אין בזה בכדי לעמעם שעיקר מה שהתרחש בליל ט"ו אינו 'בצאת ישראל ממצרים' אלא 'הללו עבדי ד'."

ד. אני ולא מלאך [2] התגלות

מה אירע בלילה זה שהפך אותו לליל המעבר לעבדות ד'? מדוע הוא מכונה 'וגאלתי'?

דומה שזה משום שהקב"ה התגלה בלילה זה. כל מכות מצרים נעשו בידי שליח [2] משה ואהרן. והנה במכת בכורות, הקב"ה מתגלה בכבודו ובעצמו, כפי שאנחנו אומרים בהגדה:

ויוצֵאֵנוּ ה' מִמִּצְרָיִם [2] לֹא עַל יְדֵי מַלְאָךְ, וְלֹא עַל יְדֵי שָׂרָף, וְלֹא עַל יְדֵי שְׁלִיחַ, אֲלֵא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּכַבּוֹדוֹ וּבְעֶצְמוֹ. שְׁנַאֲמַר: וְעִבְרַתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם בְּלִילָה הַזֶּה, וְהַפִּיתִי כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם מֵאָדָם וְעַד בְּהֵמָה, וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרָיִם אֲעֹשֶׂה שְׁפָטִים. אֲנִי ה'. וְעִבְרַתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם בְּלִילָה הַזֶּה [2] אֲנִי וְלֹא מַלְאָךְ; וְהַפִּיתִי כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם [2] אֲנִי וְלֹא שָׂרָף; וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרָיִם אֲעֹשֶׂה שְׁפָטִים [2] אֲנִי וְלֹא הַשְּׁלִיחַ; אֲנִי ה' [2] אֲנִי הוּא וְלֹא אֲחֵר.

ההתגלות של הקב"ה באותו לילה היתה עם עמו שישבו משפחה משפחה מוכנים לקראתו, באכלם

קרוב פסח, נעליהם ברגליהם ומתניהם חגורים. ליל ט"ו הוא ליל מפגש, בו הקב"ה הופיע כגואל במשמעות שהתקשרנו הדדית, ומעתה הוא קרוב שלנו שדואג לנו.

ההתגלות הזאת היא קיום ההבטחה של 'וגאלתי' כי בצד זה שגאולה מתפרשת כהגעה לקץ המבוקש היא בעיקר מתפרשת כמסמלת קשר. להיות גואל עניינו להיות קרוב עם אחריות. כך עולה בפסוקים בויקרא כה:

(כה) כִּי יִמּוֹדֵךְ אֶחִיךָ וּמָכַר מֵאֲחֻזְתּוֹ וּבָא גֹאֲלוֹ הַקָּרֵב אֵלָיו וְגָאֵל אֶת מִמְכָּר אֶחָיו.

וכך במגילת רות:

(ט) וַיֹּאמֶר מִי אַתָּה וַתֹּאמֶר אֲנֹכִי רוּת אֲמִתְךָ וּפְרִשְׁתָּ כְּנָפֶךָ עַל אֲמִתְךָ כִּי גֹאֵל אַתָּה.

'וגאלתי' פירושו שנרקם קשר בין הקב"ה ובין עם ישראל. אמנם מאורעות יציאת מצרים אירעו לאבותינו. אולם כל הדורות הם גאולים במובן שעם ישראל לדורותיו מקושר לקב"ה. ליל הסדר הוא לילה של קבלת עול מלכות שמים, חידוש הברית, ליל כלולות.

הרעיון הזה משתקף אף בברכת 'ראה בעניינינו'. אנחנו מציינים בברכה 'וגאלנו מהרה למען שמך', שפירושו, שמך נקרא עלינו; אנחנו ממשיכים 'כי גואל חזק אתה' [שם ד' נקרא עלינו ואתה הגואל שלנו. נזכיר את הגמרא במגילה יז:

ומה ראו לומר גאולה בשביעית?

אמר רבא: מתוך שעתידין ליגאל בשביעית, לפיכך קבעוה בשביעית.

והאמר מר: [שביעית] מלחמות, במוצאי שביעית בן דוד בא. [ש]

מלחמה נמי אתחלתא דגאולה היא

ובפירוש רש"י שם:

ואף על גב דהאי גאולה לאו גאולה דגלות היא, אלא שיגאלנו מן הצרות הבאות עלינו תמיד, דהא ברכת קיבוץ ובנין ירושלים וצמח דוד יש לכל אחת ואחת ברכה לעצמה לבד מגאולה זו, אפילו הכי, כיון דשם גאולה עלה [ש] קבעוה בשביעית

ברכת 'ראה בעניינינו' מתארת גאולה באותו מובן של 'וגאלתי' בליל ט"ו והוא 'אתחלתא דגאולה' [ש] קשר הדוק ומתמשך.

ה. עבד ד' מול עבד פרעה

נדייק את ההבדל בין עבדות פרעה לעבדות ד' ונבין למה כניסה לעבדות ד' היא חירות באמצעות השוואה בין שני פרקים בתורה [2] בראשית מז וויקרא כה, שני פרקים בהם כל האדמות שייכות למלך.

בבראשית מז פרעה מנצל את שנות הרעב כדי לרכוש את כל אדמת מצרים מעבדיו. הוא נותן להם זרעים ומצווה אותם לזרוע ולשלם לו חומש מהיבול; הוא מעביר אותם ממקום למקום כדי להמחיש להם שאינם אדונים לאדמתם.

ויקרא כה מכריז 'כי לי כל הארץ', וזאת משום שהקב"ה ברא את העולם. בשונה מפרעה הוא מחלק נחלות למשפחות, מעניק בכך לעבדיו זהות והשתייכות. הוא תובע מעבדיו בשמיטה לא לזרוע, מכריז שהוא ידאג להם למאכל 'וציויתי את ברכתי לכם'. מי שמכר את אחוזתו, הקב"ה דואג להחזיר אותו לאחוזתו ולמשפחתו.

הנה טבלה משווה:

ויקרא כה	בראשית מז
(כג) וְהָאָרֶץ לֹא תִמְכַּר לְצַמְתָּת כִּי־לִי הָאָרֶץ כִּי־גֵרִים וְתוֹשְׁבֵי אֲתָם עַמְדִי:	(כ) וַיִּקֶן יוֹסֵף אֶת־כָּל־אֲדָמַת מִצְרָיִם לְפָרְעָה כִּי־מָכְרוּ מִצְרָיִם אִישׁ שְׂדֵהוּ כִּי־חָזַק עֲלֵהֶם הָרָעַב וַתְּהִי הָאָרֶץ לְפָרְעָה:
(ד) וּבַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִת שְׁבַת שְׁבַתוֹן יִהְיֶה לְאָרֶץ שְׁבַת לִי שְׂדֵךְ לֹא תִזְרַע וְכִרְמְךָ לֹא תִזְמַר: (ה) אֵת סִפְיֹחַ קִצְיֹרְךָ לֹא תִקְצֹר וְאֶת־עֲנָבֵי נִזְיֹרְךָ לֹא תִבְצֹר שְׁנַת שְׁבַתוֹן יִהְיֶה לְאָרֶץ: (ו) וְהִיְתָה שְׁבַת הָאָרֶץ לְכֶם לְאֲכֹלָהּ לָךְ וּלְעַבְדְּךָ וּלְאֲמָתְךָ וּלְשִׁכְיֹרְךָ וּלְתוֹשְׁבֵיךָ הַגֵּרִים עִמָּךְ:	(כג) וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־הָעָם הֲן קִנִּיתִי אֶתְכֶם הַיּוֹם וְאֶת־אֲדָמַתְכֶם לְפָרְעָה הֲא־לְכֶם זָרַע וְזָרַעְתֶּם אֶת־הָאֲדָמָה: (כד) וְהָיָה בַּתְּבוּאֹת וּנְתַתֶּם חֲמִישִׁית לְפָרְעָה וְאַרְבַּע הַיְדֹת יִהְיֶה לְכֶם לְזָרַע הַשָּׂדֶה וּלְאֲכֹלְכֶם וּלְאֲשֹׁר בְּבִתְיֶכֶם וּלְאֲכֹל לְטַפְּכֶם:
(י) וְקִדְשְׁתֶּם אֶת שְׁנַת הַחֲמִשִּׁים שָׁנָה וּקְרַאתֶם דְּרוֹר בְּאָרֶץ לְכָל־יֹשְׁבֵיהָ יוֹבֵל הוא תהיה לְכֶם וְשְׁבַתְּם אִישׁ אֶל־אֲחֻזָּתוֹ וְאִישׁ אֶל־מִשְׁפַּחְתּוֹ תָּשְׁבוּ:	(כא) וְאֶת־הָעָם הָעֶבְרִי אֲתוֹ לְעָרִים מִקְצָה גְבוּל־מִצְרָיִם וְעַד־קֶצֶהוּ:

אנחנו לומדים בויקרא פרק כה מה המשמעות של להיות עבד ד' [2] הוא תובע מאיתנו לנהוג כמותו. הקב"ה גאל את בניו מעבדות; הוא תובע מאיתנו לנהוג כמותו, להידמות למידות האלוקיות [2] להיות גואלים קרובים שמסייעים בידי אח שמך, לא לשעבד לעבדות יהודי אחר. עבד ד' לא מנוצל על ידי אדונו; עבד ד' מקבל זהות, משפחה ואדמה מהקב"ה, מקבל ממנו אחריות שמקרבת אותו לבוראו. זוהי חירות.

ו. וחותם בגאולה

נסיים בעיון במחלוקת התנאים אודות מטבע הברכה של ברכת הגאולה. קו חורז בין מחלוקת ב"ש וב"ה ובין מחלוקת רבי טרפון ורבי עקיבא. כשם שב"ש מדייקים לומר רק את מזמור קיג שמבטא במדויק את המהות של ליל ט"ו, כך רבי טרפון מצמצם את הברכה לתיאור המציאות העכשווית בה הוא חי [2] 'אֲשֶׁר גָּאֵלְנוּ וְגָאֵל אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרָיִם, וְהִיגִיעֵנוּ הַלַּיְלָה הַזֶּה'. רבי עקיבא מאמץ את עמדת היסוד של ב"ה שצריך להרים את הראש למבט רחב, להבין שהאירוע שאני נמצא בו הוא חלק ממהלך גדול לא ליפול ייאוש מתוך ההווה, לייחל לעתיד של גאולה, ולכן הוא מוסיף בה:

כִּן ה' אֶ-לֵהֵינוּ וְא-לֵהֵי אֲבוֹתֵינוּ יִגִיעֵנוּ לְמוֹעֲדִים וְלִרְגָלִים אַחֲרֵים הַבָּאִים לְקִרְאָתְנוּ לְשָׁלוֹם, שְׂמֵחִים בְּבִנְיַן עִירָךְ וְשִׂשִׁים בְּעִבּוּדְךָ. וְנֹאכַל שָׁם מִן הַזִּבְחִים וּמִן הַפִּסְחִים אֲשֶׁר יִגִיעַ דָּמָם עַל קִיר מִזְבִּיחְךָ לְרִצּוֹן, וְנוֹדָה לְךָ שִׁיר חֲדָשׁ עַל גְּאֻלְתֵּנוּ וְעַל פְּדוּת נַפְשֵׁנוּ. בְּרוּךְ אַתָּה ה', גָּאֵל יִשְׂרָאֵל

עמדה זו של רבי עקיבא משקפת את התגובה שלו למראה הר הבית השמש, המתואר בסוף מסכת מכות:

שוב פעם אחת, היו עולין לירושלים. כִּין שֶׁהִגִיעוּ לְהַר הַצּוֹפִים, קָרְעוּ בְּגָדֵיהֶם. כִּין שֶׁהִגִיעוּ לְהַר הַבַּיִת, רָאוּ שׁוֹעַל שֵׁיזָא מִבַּיִת קֹדֶשׁ הַקֹּדֶשׁ. הִתְחִילוּ הֵן בּוֹכִין, וְרַבִּי עֲקִיבָא מְצַחֵק. אָמְרוּ לוֹ: "מִפְּנֵי מָה אַתָּה מְצַחֵק?" אָמַר לָהֶם: "מִפְּנֵי מָה אַתֶּם בּוֹכִים?" אָמְרוּ לוֹ: מְקוֹם שֶׁפְּתוּב בּוֹ: {במדבר א':ג"א} "וְהִזָּר הַקָּרֵב יוֹמֵת", וְעַכְשָׁיו שׁוֹעֲלִים הֵלְכוּ בּוֹ, וְלֹא נִבְּפָה!

אָמַר לָהֶן: לְכֹךְ אֲנִי מְצַחֵק, דְּכַתִּיב: {ישעיהו ח':ב'} "וְאֶעֱיֵדָה לִי עֵדִים נְאֻמִּים, אֶת אוֹרְיָה הַכֹּהֵן, וְאֶת זְכַרְיָה בֶן יְבִרְכָיָהוּ." וְכִי מָה עֲנִין אוֹרְיָה אֶצֶל זְכַרְיָה? אוֹרְיָה בְּמִקְדָּשׁ רֵאשׁוֹן, וְזְכַרְיָה בְּמִקְדָּשׁ שְׁנִי! אֵלָּא תִּלָּה הַפְּתוּב נְבוּאָתוֹ שֶׁל זְכַרְיָה בְּנְבוּאָתוֹ שֶׁל אוֹרְיָה.

בְּאוֹרְיָה פְּתוּב: {מיכה ג':י"ב} "לָכֵן בְּגִלְלַכֶּם צִיּוֹן שִׁדָּה תַחַרֵּשׁ [וגו']". בְּזְכַרְיָה פְּתוּב: {זכריה ח':ד'} "עוֹד יֵשְׁבוּ זְקֵנִים וְזִקְנוֹת בְּרַחוּבוֹת יְרוּשָׁלַם". עַד שֶׁלֹּא נִתְקַיְּמָה נְבוּאָתוֹ שֶׁל אוֹרְיָה, הֵייתִי מִתִּירָא שֶׁלֹּא תִתְקַיְּם נְבוּאָתוֹ שֶׁל זְכַרְיָה, עַכְשָׁיו שֶׁנִּתְקַיְּמָה נְבוּאָתוֹ שֶׁל אוֹרְיָה, בְּיָדוּעַ שֶׁנְּבוּאָתוֹ שֶׁל זְכַרְיָה מִתְקַיְּמָת. "בְּלִשׁוֹן הַזֶּה אָמְרוּ לוֹ: "עֲקִיבָא, נִחְמַתְנוּ! עֲקִיבָא נִחְמַתְנוּ!"

ז. גאולים אומרים שירה

ליל הסדר איננו 'מסיבת סיום' של כל הצרות שלנו אלא מעמד קבלת עול מלכות שמים. בו אנחנו מציינים את הקרבה והקשר בין הקב"ה ובין עם ישראל.

גאולים אומרים שירה, כי הבסיס לזכות לומר שירה היא היותנו עבדי ד', כי עיקר השירה היא הכרזה על הקשר. עיקר תוכנו של ההלל הוא הארת הקשר בין עם ישראל ובין הקב"ה, שזורים בו הודאה ובקשה יחד:

(א) לֹא לָנו יי"י לֹא לָנו כִּי־לֵלְנוּ כִּי־לְשִׁמְךָ תָּן כְּבוֹד עַל־חֲסִדְךָ עַל־אֲמַתְךָ:

(ב) לָמָּה יֹאמְרוּ הַגּוֹיִם אֵי־הֵנָּה אֱלֹהֵיהֶם:

(ג) וְאֵלֵינוּ בְּשִׁמְךָ כָּל אֲשֶׁר־חָפֵץ עֲשֵׂה:

....

(ט) יִשְׂרָאֵל בְּטַח בִּי"י עֲזָרְסָם וּמִגִּנָּם הוּא

י"י זְכַרְנוּ יְבָרְךָ יְבָרְךָ אֶת־בַּיִת יִשְׂרָאֵל יְבָרְךָ אֶת־בַּיִת אֶהְרֹן:

וְאֲנַחְנוּ נְבָרְךָ יְהִי מִעֲתָה וְעַד־עוֹלָם הַלְלוּ־יְהִי:

הוֹדוּ לִי"י כִּי־טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:

אֲנָה יי"י הוֹשִׁיעָה נָא אֲנָה יי"י הַצְּלִיחָה נָא:

אֵלֵינוּ אֲתָה וְאוֹדֶךָ אֱלֹהֵי אֲרוֹמָמְךָ:

(כט) הוֹדוּ לִי"י כִּי־טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:

ח. פסח תשפ"ד

במהלך הדרשה הוזכר שליל ט"ו הוא 'אתחלתא דגאולה', כינוי שאנחנו מתארים באמצעותנו את התקופה בה אנחנו חיים, כינוי המתאר את תקומת מדינת ישראל. התרגלנו לחגוג את חג הפסח מתוך חירות, מתוך עוצמה, גאולה וכוח.

ייתכן וסברנו שאנחנו בכוס רביעית או חמישית של גאולה. והנה באה המלחמה שפרצה בשמחת תורה והיפכה עלינו את עולמנו. מתברר שטעינו, נסוגנו אחור לאחת מהכוסות הקודמות בסדר ההגדה. אנחנו מבינים שעוד דרך ארוכה לפנינו של מאבק על זכות קיומו של העם היהודי בארץ ישראל.

אני מקווה שהתבונה המרכזית של דרשה זו, שליל הסדר הוא כוס שלישית של 'וגאלתי' תיתן לרבים מאתנו את הכוח להסב לשולחן הסדר בשנה זו.

אנחנו מצולקים, כואבים ודואבים.

רבים שואלים איך נסב לשולחן הסדר כשאחים ואחיות שלנו נמקים במנהרות החמאס, נתונים לשעבוד, אוכלים לחם עוני ומרורים.

להם אושיט יד ואומר [2] אנחנו לא עורכים בליל הסדר מסיבת ניצחון. ליל הסדר הוא ליל 'וגאלתי', ובלילה זה אנחנו מקבלים על עצמנו להיות **גואלים** קרובים לאחים שלנו.

יחד עם האבל והכאב של החודשים האחרונים, ראינו איך עם ישראל הוא עם שכלביא יקום. חוינו גילויים מדהימים של מסירות נפש, של ערבות הדדית, של קישור עמוק של העם לבסיס של כל הוויתנו כיהודים, הקריאה 'שמע ישראל ד' אלוקינו ד' אחד'.

ראינו בחודשים האחרונים כיצד חיילים רבים שמים את הסיפור הגדול של העם היהודי מעל טובת עצמם, מבינים שאנחנו חלק מנצח, מוכנים למסור את נפשם למעם נצח ישראל.

ליל הסדר הוא לילה בו אנחנו מספרים את הסיפור של עם הנצח [2] עם עתיק שרבים מבקשים לכלותו, והוא עם קדוש של גואלים שיש להם ברית עם הקב"ה שמשגיח עלינו. **דווקא** בעת הזאת, חובה להסב לשולחן הסדר ולספר את הסיפור של העם שלנו.

מסירות הנפש של החיילים שלנו היא גאולה. החיילים ששוכבים בליל סדר זה על הגבולות, בהם בני האהוב יוסף דוב, הם גואלים.

נתפלל לשלומם של חיילי צה"ל; נתפלל לשיקום של הפצועים; נתפלל לריפוי שבורי הלב; נתפלל לשובם בשלום של החטופים מעזה.

בקשה אחרונה [2] קרבן פסח הוא זבח משפחה של משפחות רבות ויש לו מעמד של קרבן ציבור. הבה נקבל על עצמנו בפסח זה לפעול למען שילוב ידיים בין כל חלקי העם, להסתכל בעין טובה אחד על השני.

[1] ר"ן על הרי"ף כו: ברב אלפס פסחים, ד"ה אבל רבנו האי גאון.

[2] שו"ת הר"י מיגאש סימן מד.

[3] ראה את המובא בשם הגר"ח בשיעורים לזכר אבא מרי ז"ל, א', ירושלים תשס"ג, עמ' טו,

בהערה 4 ד"ה ביחס לאות ה'.

[4] ראה: מהר"ל, גבורות ד', פרק סב, שהדגיש שהלל זה נאמר מעצמנו, וזהו פשר טענת רב האי גאון שאין לברך עליו, שכן אין מצווה לומר הלל בלילה זה.

[5] פסקה זו חסירה בכל כתבי היד של המשנה, וככל הנראה נדדה לתוך דפוסי המשניות מתוך הגדה של פסח.

[6] יש מקום נוסף, בשירת הים [2] 'נְחִיתָ בְּחֶסֶדְךָ עִם אֱלֹהֵינוּ בְּעֶזְרְךָ אֶל נֹה קְדֹשְׁךָ'.

[7] רשב"ם פסחים קטז: ד"ה וחותם בגאולה. הביטוי מתפרש כאן באופן שונה מהופעתו במחלוקת רבי טרפון ורבי עקיבא האם יש לחתום את הברכה בברכת 'גאל ישראל'.

[8] ראה רשב"ם שם ד"ה כן יגיענו.

[9] ראה: ש"י פרידמן, תוספתא עתיקתא, עמ' 449.

[10] ראה: קרבן העדה על ירושלמי פסחים י, ה, ד"ה וכי יצאו; פרידמן שם, עמ' 450-456.

[11] הגדת מסורת הרב עמ' 123.

[12] יש לדון האם הכוונה היא ל'בצאת ישראל' (שהוזכר קודם) או לברכת 'אשר גאלנו' (ויש כאן טיעון נוסף). אם הכוונה ל'בצאת ישראל' הרי מזמור זה נאמר בתורת 'גאולה' וזה גם פשר הצמדת ברכת 'אשר גאלנו' אליה. ראה: פרידמן, שם, עמ' 456.

[13] ראה פירוש פני משה שם: התיבון הרי גאולת מצרים [2] שלא מצינו בכתוב שאמרו שירה בצאתם ממצרים: שנייא היא [2] יציאת מצרים שהיא תחלת גאולתן וכלומר דאכתי לא הוה אלא אתחלתא דגאולה **שלא נגאלו לגמרי עד ששקעו המצרים בים...**

[14] העמק דבר שמות ז, ה, ד"ה וידעו מצרים, ובעוד מקומות.

[15] הרב דוד סילבר עמד בהגדה 'צא ולמד' עמ' 132-134 על השתקפות ספר שמות כולו במזמור [2] עבדי ד', נדיבי עמו, מה שמרמז לנדיבי הלב בתרומת המשכן.

[16] ראה רמב"ן שמות כ, ב ד"ה טעם מבית עבדים.